

В. А. Динту, аспірант

Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Піонерська, 2, м. Одеса, 65009, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ОБСТАНОВКИ ЗЛОЧИНУ

В даній статі розглянуті актуальні питання необхідності створення класифікації елементів обстановки злочину. Обґрунтовується її теоретична та практична затребуваність.

Також досліджується соціальна та матеріальна природа обстановки злочину, характер зміни її елементного складу, можливості впливу на реалізацію злочинного діяння.

Ключові слова: обстановка злочину, класифікація елементів.

Вчинення кожного злочину супроводжується певним комплексом реалій дійсності, котрі безпосередньо або опосередковано впливають на всі етапи реалізації злочинного діяння. Саме обстановка злочину як комплексна категорія, що включає до свого складу ряд взаємопов'язаних елементів, дозволяє формувати цілісне сприйняття сукупності умов, в котрих відбувався злочин.

Вивченню проблем, які пов'язані з обстановкою злочину, присвячені роботи таких вчених криміналістів, як: Р. С. Белкіна, Н. П. Яблокова, О. М. Васильєва, В. П. Колмаков, В. О. Образцов, В. В. Тіщенко, В. Є. Корноухова, І. Ф. Крилова, Д. А. Турчина та інші.

До внутрішнього складу обстановки злочину науковці відносять різні явища навколишньої дійсності. Але слід відмітити, що хаотична, несистематизована сукупність явищ скоріш являє собою звід знань, котрий важко застосовуються на практиці, аніж функціональне затребуване джерело інформації. Думається, що необхідність класифікації елементів обстановки злочину на сьогоднішній день є досить актуальною, оскільки обумовлена як науковими, так і практичними потребами криміналістики щодо ефективного та продуктивного використання сукупності накопичених знань відносно обстановки злочину.

Таким чином, слід говорити про необхідність створення класифікаційної системи, в рамках якої формується можливість дослідження як самих структурних складових, так і зв'язків між ними, оскільки знаходження елемента в межах певної системи обумовлено наявністю взаємозв'язків як з іншими складовими частинами внутрішньої конструкції, так із самою системою в цілому. Завдяки вивченню цих зв'язків стає можливим із знань відомих елементів вивести знання ще невідомих елементів.

Як стверджував І. Кант, «... зі знання відбувається наука, під якою розуміють сукупність пізнання у значенні системи. Система ґрунтується на ідеї цілого, що передує частинам» [1, 329].

Система як філософська категорія означає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між її елементами перевищує енергію їхніх зв'язків з елементами інших систем. Характеризуючи систему в загальному вигляді, традиційно говорять про єдність і цілісність взаємозалежних між собою елементів [2, 619].

Можливість побудови класифікації видів, що складає один об'єм одного і того ж поняття, за різними підставами, підкреслюється наукою логікою [3, 36]. Але слід зауважити, що не всякий поділ понять може вважатися класифікацією. Вченими

підкреслено, що «класифікація являє собою вид послідовного поділу і формує розгорнуту систему, в котрій кожний її член (вид) поділяється на підвиди і т. д. Від звичайного поділу класифікація відрізняється відносно стійким характером» [4, 75]. Стійкою наукову класифікацію роблять її властивості. До таких властивостей слід віднести наступні характеристики:

- 1) класифікація є системою послідовних поділів, котрі зроблені з точки зору ознак, що є істотними для вирішення теоретичної або практичної задачі;
- 2) при класифікації елементи поділяються за групами таким чином, що за їх місцем можна судити про їх якості;
- 3) результати класифікації можуть бути представлені в вигляді таблиць або схем [5, 180].

На підставі вищевикладеного, а також мети цього дослідження, взявши за основу найбільш значимі критерії, можна класифікувати елементи обстановки злочину наступним чином.

Опираючись на визначення М. П. Яблокова, який вбачає в обстановці злочину систему «різного роду взаємодіючих між собою до й у момент злочину об'єктів, явищ, і процесів, що характеризують місце, час, матеріальні, природнокліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної дії, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини вчинення злочину» [6, 42], можна говорити про поділ обстановки злочину за періодами реалізації злочинного діяння.

По-перше — це обстановка, що існує до вчинення злочину, тобто передує йому, фактична обстановка, що утворюється безпосередньо у момент вчинення злочину, та обстановка, котра лишається після вчинення злочину і в якій здійснюється процес приховування злочину.

На думку професора Р. С. Белкіна, обстановка події чи злочину — це конкретна життєва ситуація. Вона включає, крім матеріальної обстановки місця події, також і інші елементи: поведінку учасників події, різні обставини, що сприяють діям цих учасників, хронологічну характеристику події, психологічні відносини, що виникають між учасниками події і т. п. [7, 139–140]. Таким чином, слід відмітити, що обстановка злочину сама по собі представляє форму взаємозв'язку матеріального і соціального середовища в реалізації злочинного діяння. Тому закономірним буде класифікувати елементи обстановки злочину за природою їх походження на матеріальні та соціальні.

Матеріальна природа елементів являє собою важливу складову обстановки злочину і проявляється у вигляді місцезнаходження об'єктів, природо-кліматичних процесів, станів, котрі виступають у якості обставин та умов, які складають зовні обстановку скоєння злочину [8, 26]. Матеріальна складова обстановки злочину включає об'єкти навколишнього середовища, що відносяться до діяльності, спрямованої на реалізацію злочину, а також ті реалії, котрі лишаються після скоєння злочину.

Перший елемент матеріальної природи обстановки злочину — простір. Це так званий плацдарм, на якому розгортаються події. Для криміналістики має значення встановлена та виділена частина місцевості, де безпосередньо був вчинений злочин та мало місце його готування та наступне приховання. Велике значення також має місце, де залишені сліди злочинного посягання.

Розглянемо безпосередньо місце злочину — реально існуючий та територіально виділений об'єкт, на якому здійснювались дії по підготовці, виконанню та прихованню злочину [9, 68].

Від місця злочину слід відрізнити місце вчинення злочину і місце події, котрі входять до змісту місця злочину. Під місцем події розуміють ділянку місцевості чи приміщення, в межах якого виявлені ознаки вчиненого злочину, які були відобра-

жені в різноманітних слідах. На відміну від місця події, місцем вчинення злочину вважається ділянка місцевості чи приміщень, де було безпосередньо вчинене злочинне посягання і настав злочинний результат [10, 231]. В науковій літературі існує диспут з питання розгалуження поняття місця вчинення злочину і місця події.

На думку Гусакова А. Н. та Філющенко А. А., місце вчинення злочину і місце події, як правило, співпадають, оскільки найбільш суттєві матеріальні сліди злочину лишаються саме там, де воно було вчинене [11, 35]. На захист точки зору, яка схиляється до розмежування цих категорій, слід навести думку професора В. П. Колмакова, що «місце виявлення ознак злочину частіш за все не співпадає з місцем його вчинення, яке в таких випадках ще необхідно знайти і оглянути» [12, 55]. Таким чином можна зробити висновок, що місце вчинення злочину і місце події — категорії, котрі входять до елементного складу обстановки злочину і за певних умов можуть співпадати, але говорити про повну їх тотожність не є коректним.

До матеріальної складової обстановки злочину також слід віднести, сукупність предметів, які знаходяться на місці злочину. Також важливим показником є їх місцезнаходження. Вони є безпосередніми або опосередкованими носіями криміналістично-значимої інформації щодо вчиненого злочину.

Думається, що у матеріальну обстановку злочину слід також включити час вчинення злочину. Час є досить своєрідною категорією. Так, наприклад, на думку І. Канга, «час не є емпіричним поняттям, що виводиться з якогось наукового дослідження. Час є чистою формою чуттєвого споглядання... Час є апіорна формальна умова усіх явищ взагалі...» [3, 125]. Однак слід відмітити, що в криміналістиці прийнято використовувати фізичне розуміння цього явища, в якому подія злочину, готування та подальше його приховання встановлюється в системі секундного, хвилинного та годинного виміру. Час є невід'ємною складовою обстановки злочину ще і з тієї причини, що впливає на поведінку злочинця. Брак часу може привести до паніки, в наслідок чого злочинець може відмовитися від реалізації задуманого наміру, а надлишок часу може надати можливість вчинити злочинну діяльність з більшою скрупкульозністю.

Також важливим елементом обстановки злочину в розрізі її матеріальної природи є кліматичні умови, котрі впливають на реалізацію злочину та його подальшого приховання. Адже несприятливі погодні умови: дощ, вітер та інші, ускладнюють вчинення злочину, з іншого боку, полегшують приховання слідів його реалізації. Слід також відмітити, що погодні умови відносно прогнозоване явище, котре злочинець може включити до складу плану злочинного діяння як сприятливі фактори його реалізації.

В рамках матеріальної природи обстановку злочину можна поділити на природні об'єкти (гори, долини, атмосфера, шельф та інші) та продукти людської діяльності: будівлі, житла (дім, квартира), різного роду приміщення, явища та об'єкти в сфері споживання: побут, об'єкти проведення дозвілля та інша соціальна інфраструктура; виробничі (комплекси, об'єкти, агрегати, обладнання); процеси, явища, об'єкти виробничої та соціальної інфраструктури; лінії електропередач, автодороги, залізничне полотно, нафтопровід та інше [8, 26].

Розглядаючи обстановку злочину в широкому сенсі, як сукупність чинників, котрі впливають на злочинну діяльність в процесі її підготовки, вчинення злочинного діяння та подальшого його приховання, можна погодитись з класифікацією обстановки злочину, яку наводить професор Д. А. Турчин. На його думку, поділ матеріального середовища обстановки злочину, в залежності від механізму проходження стадій вчинення злочину, можливе на цілісне, яке розглядається як єдність усіх стадій розвитку механізму вчинення злочину; безперервне, таке що має плавний перехід від стадії підготовки до стадії вчинення, а потім приховування злочину; роздільне, котре містить відносно самостійні підсистеми [14, 24].

Соціальна природа обстановки злочину полягає в тому, що вона супроводжує діяльність людини у суспільстві. В основі поведінки кожної особи лежать не тільки біологічні, а й соціальні причини, соціально-економічні закони, котрі обумовлюють сукупність суспільних відносин, що склались з їх закономірностями та протиріччями. Соціально-економічні, політичні, культурні та інші фактори стають своєрідним ментальним фундаментом, котрий відображається на сприйнятті особою дійсності, що його оточує, яка в певній мірі виступає мотивуючою детермінантою. Але слід зробити наголос на те, що, незважаючи на фактори, котрі впливають, важливим елементом обстановки злочину є саме поведінка прямих і непрямих учасників злочину. Наприклад, надання опору злочинцю з боку потерпілого, використання останнім засобів захисту, що призводить до більш жорстких дій злочинця, застосування їм зброї і т. п., є поведінковим актом, що входить до умов, в яких належить діяти злочинцю [15, 68].

Так, на думку М. П. Яблокова, включення до обстановки злочину поведінки непрямих учасників злочину обґрунтовується наступним чином: особливості поведінки співучасників, що безпосередньо не посягають на той чи інший об'єкт, а також поведінка свідків-очевидців можуть істотно вплинути на спосіб і механізм вчинення злочину [16, 38]. Присутність на момент готування, вчинення чи приховування злочину осіб, які в силу якихось причин стали свідками-очевидцями, також розглядатись як фактор, що впливає на зміст обстановки незалежно від того, чи були вони активними чи пасивними учасниками події [15, 69].

Слід відмітити, що поведінка як злочинця, так і потерпілого може виступати певним аспектом обстановки злочину. Оскільки їх взаємодія один з одним та з навколишнім середовищем певним чином впливає на обстановку вчинення злочину.

Підводячи підсумок соціальній природі обстановки злочину, можна також говорити про її структурний поділ на суб'єктивні та об'єктивні фактори, котрі впливають на реалізацію злочинної дії.

В загальному розумінні суб'єктивні фактори є відображенням індивідуальності злочинця, його психологічних рис та моральних установок, об'єктивні — це ті фактори, які не залежать від впливу індивіда, проте вони самі впливають на нього і безпосередньо або опосередковано визначають злочинну спрямованість його волевільних дій [17, 319].

В залежності від характеру зміни елементи обстановки злочину можна поділити на:

а) відносно статичну — це обстановка, рух елементносно складу котрої за визначений проміжок часу та встановлений відрізок простору здійснюється дуже повільно або не вчинюється зовсім;

б) динамічну — внутрішні елементи котрої знаходяться в постійному русі.

Також в залежності від характеру впливу на реалізацію злочинного діяння можна поділити обстановку на:

а) таку, що сприяє діяльності злочинця (так звана сприятлива обстановка) — сукупність матеріальних та нематеріальних явищ та процесів, котрі безпосередньо або опосередковано сприяють реалізації злочинного задуму;

б) обстановку, що негативно впливає на можливість реалізації злочинного задуму, ускладнює його реалізацію, — так звану несприятливу обстановку.

В залежності від можливості прогнозування обстановку злочину можна поділити на:

а) прогнозовану, тобто сукупність процесів та явищ, зміну та перспективу розвитку котрих в майбутньому можна визначити, беручи за основу дані, котрі є на момент здійснення прогнозу;

б) непрогнозовану, тобто сукупність процесів та явищ, ймовірність наявності котрих стає відомою безпосередньо в момент вчинення злочинного діяння або подальшого приховання.

Підводячи підсумок вищевикладеному, слід відзначити, що необхідність класифікації обстановки злочину обумовлена як науковою, так і практичною потребою раціонального та ефективного використання інформації, яка надає можливість найбільш повно та всебічно дослідити фактори, які сприяють або перешкоджають процесу підготовки, реалізації та подальшого приховання слідів злочинної діяльності. Така криміналістична класифікація надасть можливість виявити найбільш типову обстановку для певного виду злочину, виявити її особливості і таким чином сприятиме розробці найбільш ефективної методики розслідування злочину, що в свою чергу практичним чином скоротить строк розслідування злочину і надасть можливість певним чином здійснювати попередження та профілактику злочинної діяльності.

Список використаної літератури

1. Кант И. Логика // Кант И. Собр. соч.: В 3 т. — М., 1994. — Т. 1. — 354 с.
2. Новейший философский словарь. — Минск. — 1999. — 877 с.
3. Кирилов В. И., Старченко А. А. Логика: учебник для юридических вузов. 6-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби; Проспект. — 2008. — С. 54–58.
4. Гетмонова А. Д. Логика для юристов: учеб. пособие, 2-е изд. М: Омега — Л. — 2005. — 424 с.
5. Ивлев Ю. В. Логика: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби; Проспект. — 2008. — 287 с.
6. Криминалистика / Под ред. Н. П. Яблокова. — М.: Юристъ. — 1999. — 178 с.
7. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. — М.: Наука, 1966. — 296 с.
8. Букаева И. Н. Правильная классификация элементов обстановки совершения преступления — помощь в следственной работе // Следователь. — 2005. — № 3. — С. 26–29.
9. Сорокотягин И. Н. Специальные познания в расследовании преступлений. — Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского ун-та, 1984. — 119 с.
10. Комаха В. А. К вопросу о понятии «места преступления» и его соотношение с «местом совершения преступления» и «местом преступления» // Актуальные проблемы государства и права. Сборник научных трудов юридического института Одесского государственного института им. И. И. Мечникова. Вып. 3. — 1996. — С. 230–235.
11. Гусаков А. Н., Филющенко А. А. Следственная тактика (в вопросах и ответах): Учебное пособие. — Свердловск: Изд. Уральского ун-та. — 1991. — 148 с.
12. Колмаков В. П. Следственный осмотр. — М.: Юридическая литература. — 1969. — 196 с.
13. Кант И. Критика чистого разума. Гл. II «О времени». — М.: Мысль. — 1994. — 591 с.
14. Турчин Д. А. Научно-практические основы криминалистического учения о следах. — Владивосток, Изд-во Дальневост. Ун-та, 1996. — 188 с.
15. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: Монографія // Одеська національна юридична академія. — О.: Фенікс, 2007. — 260 с.
16. Яблоков Н. П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики // Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. трудов. — М., 1984. — С. 35–39.

В. А. Динту, аспирант

Национальный университет «Одесская юридическая академия»
ул. Пионерская, 2, г. Одесса, 65009, Украина

КЛАССИФИКАЦИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ОБСТАНОВКИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Классификация элементов обстановки преступления дает возможность представить внутреннюю структуру категории как единую систему, изучить взаимосвязь между её элементами, что позволит более эффективно и рационально применять на практике имеющуюся информацию.

Ключевые слова: обстановка преступления, классификация элементов.